

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak v. br. 3. god. 1896.)

IX. Župa Dridska Paratalassia.

Ne možemo znati, na kojem temelju razni pisaoци uzeše Const. Porf. županiju *Paratalassiu* za župu *Mocru* u neretvanskoj Paganiji, današnjem Primorju Makarskom. Carski pisac bistro razlikuje župe hrvatske od neretvanskih (Rački Mon. VII. 406.) i *Paratalassiu* ubraja u hrvatske (Rački Mon. VII. 400.); onu Mokra od rijeke Cetine do Neretve medju Paganske. (Brašnić: Izvještaj c. k. gimn. u Vinkovcih god. 1878/9. str. 12.). Ako se osvrnemo na ono, što grčka riječ znači, tad bi našli uz obalu našega mora više mjesta, koja se Primorjem nazivlju. Gdje bi onda bila županija Dridska, koje župani podpisaše dobar broj starih listina? Mi držimo, da je hrvatska *Paratalassia* pravo dridska županija¹ zaokružena morem od Marine-Busuljine k Trogiru, na jugoiztok i zapad, a k sjeveru od Šibenika riekom Krkom do Skradinskoga Slapa, te od sjevera zatvorena visokim brdima Trtra, Boraje i Snježnice, izmedju selâ Ljubitovice i Blizne. Ona je medjašila sa županijami: od iztoka zagorskom i trogirskim teritorijem, od juga morem i otočjem, do zapada, onamo preko rijeke Krke, lučkom, a od sjevera zagorskom županijom.

Dridski župani spominju se: god. 1088. *Osrina iuppano dridistico*. (Cod. Dipl. I. 182) i g. 1089. *Dragoslavo dridistico*. (Rački Mon. VII. 151.)

Oni, koji su smatrali *Paratalassiu* u Makarskom Primorju, ubrajali su u dridske župane: Vojvode *Duces Marianorum*,² *morsticus mari-*

¹ To mnijenje nije osnovano, nego samo u toliko, u koliko je i dridska županija bila uz more. U predgovoru ove monografije pisao je pokojni O. Zlatović („St. Prosvj.“ God. I. Br. 1, str. 12) nabrajajuć hrvatske županije po Const. Porf. „*Paratalassia*“, da je to „morska ili primorska, dridska“, čemu sam ja bio dodao opazku: „Dridska je županija različita od morske, kako se to razumije po županim podpisanim na povelji kralja Stjepana II. (Doc. VII. str. 148—149), gdje je napose „*Jacobi morstici*“, napose „*Osrina dridistici*“.

Op. Ured.

² Zlatović nije kazao, a mi ne nahodimo, da je koji od spisateljâ, koji su se bavili ovim pitanjem, ubrajavao u dridske i morske župane.

Op. Ured.

timus;¹ ali mi cijenimo sa veleučeni^m Kukuljevićem, da to bijahu vojvode morske sile državne (Cod. Dipl. I. 237.) ili vojvode neretvanski, koji su u dobrim odnošajima bili s Hrvatima, te se nalazili u kraljskoj družbi i kao

¹ O župi Parathalassiji cienio je dr. Rački, da je isto što *Mariania*, *Maronia* i morska (Doc. VII, str. 512). Brašnić („Rad“ XXV. str. 45) je kazao o njoj samo: „*primorska* uz more Cetini na sjever“ i to pozivlju^ć se na Const. Porf., koji ne samo ob ovoj, nego o nijednoj od jedanaest nabrojanih hrvatskih županija nije ništa posebna kazao, niti jim je naveo medjaš^u. Brašnić se nije pak sjetio, da je i sam neposredno prije toga, po poljičkom statutu, postavio uz more Cetini na sjever županiju *poljičku* i da na jednom te istom zemljištu ne mogu da budu dvie različite županije. Istina je, što piše Zlatović, da je Porf. razlikovao župe hrvatske od neretvanskih, ali je takodjer istina, da na temelju pisanih spomenika imamo dovoljno razloga misliti, ne samo da je Porfirogenitova *Paganja* pripadala hrvatskoj državi, nego još da je to ono isto što i *Parathalassia* i *Maronia*, t. j. *morska* ili *primorska* županija. Već današnje ime *Primorje*, koje se per antonomasiam upotrebljuje za primorje makarsko, najbolje odgovara i nagoviešta na Porfirogenitovu *Parathalassiu* i *Marianiu* u izpravama od IX. do XI. vieka (Doc. VII. 111, 113, 117, 128, 132, 147, 149, 336). Porfirogenit nam dvakrat pripovieda, da su u njegovo doba otoci Mljet, Korčula, Hvar i Brač pripadali Neretvanima, t. j. Paganiji (Doc. VII. str. 406 i 410), a Ivan, mletački kroničar, pod god. 839. pripovieda, da je dužd Petar (Tradonik) te godine sklopio mir sa hrvatskim vladarom Mojislavom u mjestu, koje se zove „*sancti Martini curtis*“, t. j. dvor s. Martina, te, prešavši k neretvanskim otocima, da je sklopio savez s Družkom (Drosaico), vojvodom „*Marianorum*“. O Dvoru s. Martina piše dr. Rački (Doc. VII. str. 336), da mu je to mjesto nepoznata položaja, ali svakako da ima biti u Hrvatskoj pokraj mora. Prama otoku Braču, na poljičkoj morskoj obali, izpod sela Podstrane, je na generalštabnoj karti zabilježena pokraj mora crkvice S. Martina, kojoj je ime dr. Jelić na arkeološkoj karti Solina i okolice podcrtao crljenom bojom u znak, da je sredovječna. Mislim svakako ob istoj crkvi^{ci} „*sancti Martini, que est sita in monte grasso*“ je uspomena u opisu (g. 1080) zemalja što jih je Petar Črne darovao samostanu sv. Petra u Selu (Doc. VII, str. 133), jer je rt Mutogras-Montegrasso put jugoistoka tek 1½ km. udaljen od crkvice S. Martina od Podstrane. Zato bi dobro bilo, da se pomnimo izpita rečena zlamenita crkvice i njezina okolica. S toga mjesta je mletački dužd najbolje mogao „*pertransire*“ „*ad Narrentanas insulas*“. Ako je pak rečeni dužd sklopio savez sa Družkom morskim vojvodom na neretvanskim otocima, najvjerojatnije na Braču, to se razumije, da su Marijanci i Neretvani jedni te isti, a *Mariania* što i *Paganja*.

O toj županiji piše Brašnić („Rad“ XXV. str. 43) pod imenom „*morska*“, „*kraj od rieke Cetine do Neretve*“, i uzimlje ju dakle za jednu jeditu župu, dodavši dapače, da „*bijaše jedna od najvećih u hrvatskoj državi*“, premda je neposredno prije nje opet kao posebnu župu naveo „*makarsku ili mokransku*“.

Kukuljević je u kazalu u opazci na rieč „*imp. Morsticus (Marsticus, dux Marianorum)*“, pisao (Cod. dipl. I. str. 237): „*Veliko je pitanje, dali tako zvani Comes Morsticus, Maristicus i Dux Marianorum bijaše u pravom smislu županom ili predstojnikom pojedine primorske župe. Ja bi ga prije smatrao za ravna bizantinskomu Drungaru (δρουγγάριος τινν ποταμων) ili admiralu t. j. vojevodi, ili županu pomorstva, te se je mogao zvati i županom morskim, morsticus, maristicus, a ne primorskim, kako bi valjalo da se je zvao kad bi bio predstojao primorskoj župi*“.

Kad pomislimo, da je župa neretvanska, Paratalassija, morska, ili marijanska ili Paganija zajedno sa Zahumljem najprije pripadala hrvatskoj državi, a da se je od nje odcepila bila zajedno sa Zahumljem i Dukljom za vladanja Pribine (949—970 — Smičiklas Povj. Hrv. I. str. 227), upravo dakle u doba kad je car Porfirogenit pisivao svoju povjest, lako ćemo razumjeti, kako carski pisac s jedne strane ubraja Paratalassiju medju hrvatske županije, a s druge opet broji istu župu ali pod imenom Paganije medju susjednim krajevima, koji ne pripadaju državi hrvatskoj. Tim pak što je slavni i veliki kralj Petar Krešimir „obnovitelj moći kraljestva“ hrvatskoga (Smič. Nav. dj. I. str. 249) pod vlast hrvatsku povratio „*primorje i humsku banovinu*“ možemo sebi tumačiti, kako se za vladanja istog Krešimira, Zvonimira i Stjepana II. pojavljuju na hrvatskim izpravama imena Rusina i Jakova morskih vojvoda (Doc. VII. str. 98, 111, 113, 117, 128 i 149).

Da je pak *morski vojvoda* mogao biti i županom županije, koja se je vjerojatno zvela i *morskom*, jer joj se je obseg prostirao i preko mora obuzimlju^ć otoke Brač, Hvar, Korčulu i Mljet, i da je u isto doba mogao biti admiralom hrvatskog brodovlja, to je najlašnje vjerovati kad se uzme u obzir još iz davnijih doba na daleko poznata velika morska sila Neretvana, pred kojom su Mlečići na dugo strepili, a kašnje Omišani, te da su jedni i drugi u obsegu jedne te iste županije, drugi dapače zar ništa

svjedoci povelje podpisivali.¹ Je li dridska župa imala svoj glavni grad toga imena? od nikud nemožemo znati, nego nad selom Marinom-Bosuljinom diže se veliko brdo, koje se i danas zove *Drid*. Na vrh njega je crkva čudotvorne slike Majke Božje, koju, u drugoj polovici XV. vieka, kada Turci počеше navaljivati i prodirati do mora, trogirski biskup prenese u crkvu franovačkoga samostana na Čiovu u Trogiru, gdje se i sad nalazi i zove Gospa na Dridu ili Drida.

Na tom brdu nevide se ruševine kakva tvrdoga grada; ali je lasno mogao biti razrušen i njegovim kamenjem sagrađena današnja Marina. Prvo doselenja Hrvatâ, taj se je predjel na način poluotoka zvao *Illis* i *Promontorium Diomedis*, te je imao glavni latinski grad na južnom kraju prama otoku Arkandjelu. Ruševine mu se i danas vide, i zovu jih *Stari Trogir*. Županija je svakolika krševita i malo napućena, a puna dobrih pašnjaka. Za kralja Zvonimira bio — territorium regale (Rački Mon. VII. 115.), a god. 1226. darova kralj Koloman *Drid* trogirskomu biskupu — „praedium re-„gale Drit cum omnibus suis pertinentiis et pascuis sibi adjacentibus, „montibus, vallibus et terris universis quae laborari possunt et ad eumdem

drugo nego neposredni nasljednici prvih, pod promjenjenim imenom. Naravska je stvar, da je svakolika morska vojena sila hrvatske kraljevine toliko u prvo slavno doba za Tomislava kralja, koliko i kasnije od Petra Krešimira do Stjepana II., imala bit povjerena u ruke Neretvana, tih priznatih pravih vještaka pomorskih. — Rusin morski župan, brat kralja Slavića, oko g. 1065—74. darovao je svoj dio zemlje u Trsteniku (po svoj prilici onog Trstenika, „po sred polja sela Jesenica, ispod župničke crkve“ (P. Petar Kaer: Dvije opatije itd. str. 24) samostanu Sv. Petra u Selu. Tu je darovštinu, po Rusinovoj smrti, potvrdila njegova udovica i brat mu kralj Slavić, koji je dapače i svoj dio zemalja na istom mjestu darovao istom samostanu. (Doc. VII. str. 98). Pred istim Rusinom tvrdio je Petar Črne, da je kupio roba „Lubizo de Gruba“ uz cene od jedne robkinje i jednog momčića (Doc. VII. str. 135). Posve vjerojatno, kao morovodju hrvatskoga brodovlja nahodimo Jakova, morskoga župana, često u Spljetu, i, kao dostojanstvenika u višoj časti od ostalih župana, prije ostalih potpisana kao svjedoka na kraljevskoj izpravi Stjepana II. (1088—89. Doc. VII. str. 149), pa još i kao kraljevskog poslanika (legatus) u regestu kralja Zvonimira (Doc. VII. str. 113). Znamo dapače, da se je on nahodio u Spljetu sa svojim vojnicima oko 1076 god. (Doc. VII. str. 111—128), te možemo nagadjati, da se je tada u spljetskoj luci ili u Poljudima nahodilo usidreno hrvatsko brodovlje. Kad je god. 1078. kralj Zvonimir darovao nadbiskupu spljetskomu prihode župe cetinske, na dotičnoj izpravi najprvi se je potpisao cetinski župan, kao predstojnik županije, a odmah za njim Jakov morski (Doc. VII. str. 117). Da je Jakov za dulje doba boravio u Spljetu, dokazuje nam i ta okolnost, što se je skupa sa ženom nahodio u Solinu, kad je Petar Črne pred njim tamo kupovao neke posjede. Kralj Zvonimir potvrdio je u Šibeniku oko god. 1080. Petru Črne neke kupovštine pred svjedocima, medju kojima je i Jakov morski, o kojemu bi mogli naslućivati, da je po svoj prilici tamo odvezao bio na svojim brodovima i samoga kralja sa svom svitom njegovom (Doc. VII. str. 128). U nagodbi oko god. 1076. učinjenoj od Petra Črne radi nekih njegovih zemalja oko Tugara u Poljici „Jakov morski vojvoda“ prvi je medju svjedocima (Doc. VII. 111—128).

Op. ured.

¹ Ovim pok. Zlatović prvi izjavljuje prilično vjerodostojno mnenje o položaju dridske županije. Što se tiče pak predloženog joj obsega i granica, obziruć se na rieči pokrajinske sinode obdržavane u Spljetu oko 1045—67. god. „castrum Sibenicense cum tota sua iupa“, iz kojih je razumjeti, da je osim hrvatskih županija nabrojenih od Kukuljevića, Račkoga, Brašnića i Zlatovića obstojala takodjer i *šibenska županija*, kojoj je središte bilo u gradu Šibeniku, u kojem nahodimo često hrvatske kraljeve Petra Krešimira, Zvonimira i Stjepana II., treba da predložimo u toliko skraćen po Zlatoviću predložen obseg dridske županije, sa sjeverozapadne strane od rieke Krke put jugoistoka, u koliko možemo pomisliti, da se je s ote strane prostirala šibenska županija. Gradove dakle: Grebeci-Grebaštica, Jadretovac, Mandalinu, Vrhpoljac i Šibenik treba od prilike pripisati novo predloženoj županiji šibenskoj.

Op. ured.

„locum spectantibus“. (Farlat. IV. 337.) Što kašnje potvrdi kralj Ljudevit god. 1358. (Farlat. ibid. 185.) Krševita župa nije mogla imati bogatih gospoština, niti tvrdih gradova. Spomenuti ćemo sljedeće.

Gradovi.

1. *Drid—Drit*. Na jugoiztok sela Marine-Bosuljine diže se oveće brdo i na njemu crkva Majke Božje. Okolo nje ima dosta grobova, a niz brdo do mora komadâ opeka i krnjotina raznovrstna zemljana posudja okolo mjesta Gusterna, trogirске obćine. Cienimo, da je tute stalo glavno mjesto i sielo županije Drida, kog je isto brdo ime održalo.

2. *Marina—Bosuljina*. Rukavac morski od Trogira dugo se zavlači na način zatona prama Marini, u trogirskoj obćini; a pri kraju istoga pod brdom Dridom leži župno selo Marina u davnija vremena ogradjena zidom. U njoj su dvie jake četvrtaste kule, jedna biskupova, a druga za obranu mješćanâ. Mjesto se spominje u listini kralja Zvonimira god 1078. (Rački Mon. VII. 115) i kraljice Elizabete god. 1383. (Kukuljević, Jura. 115.) Turci su više krat na selo navaljivali, te ga god. 1659. osvojili i oplienili. Sada su utvrde zapuštene.

3. *Primošten (Capocesto)*. Izmedju selâ Rogoznice i Krapnja, pri moru, u šibenskoj obćini, obla se glavica proteže u more na način poluotoka. Na sjevernoj strani iste leži selo Primošten s kopna ogradjeno visokim zidom. Na vrh glavice bila je tvrdjava, koju često spominje Sanudo u svojim uspomenam S. Marko, danas razkopana do temelja. Mjesto, gdje je bila, se zove *gradina* i na njoj je župna crkva Sv. Jurja i seoski ukop.

4. *Grebeci, Grebaštica*. Krapnju na iztok, izpod sela Grebaštice, dugo se uvlači u more poluotok Oštrica u obćini šibenskoj. Ovaj poluotok, to jest njegovu desetinu, darova šibenska obćina biskupu pri svrsi XIII. vieka, da bude uz ostale za njegovo uzdržanje (Farlat IV. 465.) Grebaštica bijaše od davnijih vremena jedna od poglavitijih župa sa svojim nadpopom, a poluotok Oštrica dugim i visokim zidom ogradjen od mora do mora. Na sriedi bedema duga je za kilometar na uzvisitu humcu tvrdjava, koju danas nazivlju *Starim Šibenikom*. Oštrica za turskih četovanja bijaše obći sbjeg puka iz Zagorja, gdje bi se u pogibelji zaklanjali sa svojim malom i stadom. Danas leži zapuštena i neobradjena.

5. *Jadretovac—Kaštel Andreiš*. Od otoka i sela Krapnja, u šibenskoj obćini, zavlači se k iztoku dug rukavac mora prama Vrhpoljcu u šibensko polje, gdje na kraju sačinjava prostranu luku danas većim dielom zasutu pržinom i glibom. Na jugo-istočnom kraju te luke, pri položitoj kosi uz more, stoji selo Jadretovac, njegda jaki i bogati gradac. Neki pisci trube, da je bio napučen od ostanaka pućanstva razrušenog Solina (?). Srednjih doba služaše kao zaklonište kmetova i težaka; napokon, po izumrću vlastnika

plemenitih *Andrejša*, gradac je zapušten, ter mu se kule i bedemi sami ruše. Gradac je na četverokut, ima s južnoga kraja oblu kulu, nekoliko kuća između bedema, ostale naokolo, koje propadaju rad nezdrava zraka.

6. *Mandalina*. Na južnom kraju šibenske luke i zalieva pruža se poluotok a pri tjesnacu leži selo Mandalina, u šibenskoj občini, ogradjena s kopna jakim bedemom. Višekrat na selo Turci navaljivahu, osobito za obsade Šibenika god. 1647/8. ali ga ne predobiše. Bedem je zapušten i prorovan.

7. *Vrhopoljac*. Na iztok Šibenika i Mandaline u šibenskoj občini, nad selom Vrhopoljcem, diže se oštro brdo. Na njem se vide ostanci ograde i kulâ staroga gradića Vrhopoljca, koji po naredbi god. 1647. generala L. Foškula bi razkopan, a mješčani se preseliše na otok Krapan. Sa sjeverne strane, izpod grada, bijaše velika ograda suhozidna, a između nje i kaštela poredane male kućice zagorskih posjednika, gdje bi se u pogibli od turskih četnika zaklonili. U mletačkom izvješću god. 1520. to se spominje: *dove si hanno renduto li villici per segurtà per causa delle incursioni turchesche*. (Ljubić Mon. VIII. 82.) Sad je sve srušeno.

8. *Šibenik*. Naprama ušću, kojim rieka Krka utječe u more, s lijeve strane nad obalom visi se oštruljast humac, pri vrhu klisurast, a povrh klisurâ, Hrvati načiniše tvrd gradac Šibenik, koji mletački vojvoda Ordelafo Faliero god. 1116. obori do temelja. Podvostručeno pučanstvo bjeguncima iz razrušena Biograda opet stari gradac podigne i predgradja k jugu razprostrani; ali jim vojvoda mletački opet utvrde obori do zemlje i napokon god. 1412. grad zaposjedoše i bolje utvrdiše. God. 1663. grom zapali barut u starom gradu i raznese tvrđavu. Opet obnovljena god. 1752. drugi se put prah zapali i obori do zemlje bedeme. Na starom temelju general L. Dulfín sagradi današnju tvrđavu sv. Ane, a ruševine temeljâ okolo iste pokazuju kolik bijaše stari hrvatski grad. U starom Šibeniku često su se nalazili naši kralji, sabore držali i povelje dielili; god. 1066. P. Krešimir; god. 1074. D. Zvonimir; 1089. Stjepan, *apud Castrum Sabinico* (Cod. Dipl. I. 175) i Koloman god. 1105. — Danas su razrušene utvrde i Šibenik je postao otvoreno mjesto.¹

¹ Među hrvatskim županijama, postojećim za narodne dinastije, broji Brašnić („Rad“ XXV. str. 44) i *mosorsku*, o kojoj kaže, da je „župi poljičkoj susjeda sa iztoka“. Kad bi moguće bilo da je ta županija obstojala, onda, obziruć se na njezino ime, ona nebi mogla biti nego u Mosor-planini, koja se put iztoka proteže samo do rieke Cetine; ali pošto je Cetina od Trilja (Garduna) pa sve do Omiša iztočna granica poljičke županije, a preko Cetine se na iztok protezala županija *moska*, kako smo vidili, to se već i po tomu može razumjeti, da na iztok Poljice za takove županije nije bilo mjesta u hrvatskoj kraljevini. Obstanak takove župe naslanja Brašnić navodima sliedećih izvora: 1. darovnicu Petra Črne crkvi S. Petra u Selu, gdje se spominje, da je kralj Zvonimir darovao ujaku Strezzu „*totas terras, quae erant in Masaro a Salona usque Biaki*“ (Lucius De Regno I. II, c. 15; Carrara, Archivio capitulare di Spalato pag. 61; Rački Doc. VII, str. 132); 2. listinu kneza Trpimira dne 4. ožujka 852. gdje kaže „*hec sunt nomina servorum de Masaro*“ (Kukuljević Jura I, 4; Luc. o. c. I. II. c. 2, Parl. III. Sacr. III. 52; Rački, Doc. VII, 5); 3. zapisnik pokrajinske sinode spljetske oko god. 1045., gdje se

X. Županija Kliška.

Ova županija, i ako nije spomenuta od Const. Porf., imamo dokaza, da je obstojala od davnijih vremena. On i tako spominje grad ili tvrdjavu, pa i mjesto više krat listine spominju. (Rački Mon. VII. 20, 23, 28, 153, 200, 265, 278.)

Najstariju uspomenu županije imamo u Mučimirovoj listini god. 892. na kojoj je podpisan *Leledrago iupano Clisse*. (Cod. Dipl. I, 73.) Spominje i Toma Arhid. *Comitatum Clissae*. (Rački Mon VII, 200.)¹

Po položaju i ustrojstvu zemljišta županija kliška mogla se je sterati zapadnim obronkom planine Mosora do rječice Žrnovice kod Stobreča na jug, te solinskim i kaštelanskim poljem do Trogira, a na iztok zamosorskom ravnicom do kraj Dugopolja. Od sjevera zatvarala ju kaštelanska brda. Medjašila sa županijama od sjevera *Sminskom*,² od iztoka poljičkom, od zapada trogirskim *teritorijem* i župom zagorskom. Uzak obseg, ali pitom, plodan i

među crkvenim župama (parochias), koje je metropolitiska spljetska crkva sebi pridržala, broji i „Masarum“ t. j. mosorska (Tom. archid. Hist. Sal. c. 14; Rački Doc. VII, str. 200); 4. listinu kralja Kolomana od g. 1103. (Kuk. Jura I, 25; Luc. o. c. I. II, c. 4; Farl. III. Sacr. III, 164; Krčelić, Not. prael. 137; Kuk. Cod. dipl. II, 8), gdje kaže „decimas Massari“ po Brašničevu navodu, dočim u listini stoji još „decimas . . . Massari cum toto monte magno Politii“. U navodu pod 1) razumije se, da je kralj Zvonimir svojem ujaku Strezzu darovao bio sve kraljevske zemlje, koje bijahu u Mosor planini i one, koje su se nalazile između Solina i Bihaća. Nego je uz to Strezzo zaposleo bio i neke zemlje Petra Črne, pod izlikom da su *kraljevske*. Na to je Petar prosvjedovao prikazavši se u Šibeniku pred kraljem Zvonimirom, i dokazao, da od Strezza zaposjednute zemlje ne bijahu kraljevske, nego od njega kupljene kod pojedinih posjednika istih, što mu je kralj i potvrdio. U 2. navodu iz listine kneza Trpimira, kojom je isti knez potvrdio stare darovštine crkvi spljetskoj i učinio joj nove u Lazanim (na obronku Kozjaka nad Sućurcem) i u Tugarim u Poljici, nabrajaju se robovi, koji pripadahu imanju u Tugarim i po ostalim mjestima Mosor planine u Poljici. Na 3. mjestu iz zapisnika spljetske sinode oko god. 1045. „Masarum“ je pobilježeno uz županije cetinjsku, hlievanjsku, klišku, Omiš i Krbavu, kojih je župa mitropolitiska crkva spljetska pridržala sebi prihode. Isto se razumije u 4. navodu, po kojem kralj Koloman potvrđuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i sav posjed, među kojima se nabrajaju i desetine Mosora sa svom velikom planinom poljičkom.

Po svim tim navodima razumije se, da Mosor nije bila kakva posebna županija, različita od poljičke, nego drugo lokalno ime za poljičku županiju, koja se je prostirala po Mosoru i oko njega. Ista se stvar može bolje razumjeti po riečima Zvonimirove listine, krivotvorene 1338. god. (Rački Doc. VII, 114), gdje su nabrojena razna sela poljička i kazano je o njima, da „positae sunt *infra montes Massari*“. Tu su među ostalim selima Srinjine, Gata, Tugari, koja nisu izvan Poljice, nego baš u Poljici, o čijim medjašima je i sam Brašnić pisao polag poljičkog statuta XCIX., da je bila između Spljeta i Omiša, na sjeveru (ne, nego na zapadu. Op. ur.) bijaše joj granica rieka Žrnovica, na istoku i jugu rieka Cetina.

Ako ni dr. Rački u knjizi Documenta VII nije u kazalu (ad v.) spomenuo Mosor kao posebnu županiju, znači, da nije ni on odobravao Brašnićevo mnjenje. Op. ured.

¹ Brašnić (Nav. razpr. u „Radu“ XXV. str. 42) spominje još listinu kralja Petra Krešimira od 8. srpnja god. 1071., gdje piše: „Clissam suis cum pertinencijs“ (Farl. III. Sacr. V. 329) a u listini Kolomanovoj od god. 1103: „decimas . . . Clissae et eius districtus“.

² Početkom XV. vieka, sudeć po listinama kralja Ladislava dneva 23. ožujka i 27. srpnja 1407. (Arkiv za povjest jugoslavensku, knj. VII, str. 68 do 70, u prilogu dra. Rački-a „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju“), sterala se je kliška županija i sa sjeverne strane Kozjaka put zapada do sela Radošića „posita juxta confinia castris nostri Clissii“ (Nav. dj. str. 68) i rek bi, da joj je u to doba pripojena bila stara županija sminjska, jer druga navedena listina kaže: „villam Oszoje vocatam, in districtus de Chino comitatus Clissii“, ako ćemo da je ono Chino pogrešno tiskano ili pisano mjesto *Smino*. Svakako je Osoje ne daleko Klisa sa sjeverne strane Kozjaka. Op. ured.

znamenit. Na njemu su ruševine latinske *Salonae*, na kojih podigoše hrvatski kralji veličanstvene bazilike i opatije sv. Petra, gdje su se krunili i Sv. Stjepana, gdje su se pokapavali, izvan drugih Sv. Marije, Sv. Moisijske i Sv. Bartula; tako i ostala mjesta, koja ćemo dalje spomenuti.

Gradovi.

1. *Klis*. Na ogromnoj klisuri od iztoka nad Solinom, između planine Mosora i brda Kozjaka, na razvalinama rimskoga *Castrum-a*, utvrdiše Hrvati drevni Klis, koji spominje listina bana Trpimira god. 852: *ex curte nostra quae Clusan dicitur* (Rački Mon. VII, 4.) tako i Const. Porf. *Κλειζα* (Ibid. 6.), te god. 978. kralj Držislav (Rački Mon. VII, 23.) i višeput u sljedeća vremena. Bio nepredobitan, jer nepristupan sa svake strane. Iza mnogo pokušaja uzeše ga Turci gladom god. 1537. a naši preoteše god. 1648. Od malo vremena razoružan, još je u prvobitnoj cjelosti. I on ima svoju oblu kulu.

2. *Kuk*. Na jug Klisu, nad selom Kučine, spljetske občine, na vrh oštrijasta grebena Mosora, vide se ostanci gradića Kuka, što ga mletačko izvješće god. 1620. nazivlje: „*la fortezza di Cucu loco importantissimo*“. (Ljubić. Mon. VI, 161.) S njega na obsadi Klisa g. 1648. topovi najviše škodovaše tvrdjavi i prisiliše Turke na predaju.¹

3. *Kamen*. Iznad Stobreča u spljetskom polju posred seoca Komensko, diže se velika obla klisura i na njoj tvrda kula i ograda danas razkopana, a XVI. vieka često preotimana od Turaka i Splječana. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: *Sasso citta murata situata in mezzo di una campagna sopra quasi un sasso*. (Starine XIV, 179.) Sad je razkopana do temelja.

4. *Solin—Lončarić*. Od solinskoga mosta na iztok usred polja vidi se jaka četverokutna tvrdjava sa četiri jake kule na krajevima. (Sagrađena u XIV. veku od spljetskoga prabiskupa?) Nju su Turci prvo uzeli, pak na Klis jurišali god. 1537. Mletačko izvješće god. 1630. kaže: „*Salona overo Loncarich loco murato in forma di fortezza, edificio vecchio vicino al mare e alla fumera di Salona*“. (Starine XIV, 179.) Davno je zapušten i pro- rovan.

5. *Kozjak*. Na Prosjeku između briega Grebena i brda Kozjaka diže se stara obla kula i srušena ograda. Mletačko izvješće god. 1630. spominje: *Coziak è luogo murato piccolo*. (Starine XVI, 180.) Valja da je stala straža

¹ U Krešimirovoj listini g. 1070. izdatoj u Ninu (Doc. VII, 82—3), te u onoj Stjepana II. izdatoj u Šibeniku 1088—9 god., spominju se župani „*zastobrinscius*“. Brašnić ni Zlatović ne obaziru se na te župane i ne traže županiju, kojoj bi mogli pripadati. Dr. Rački (Doc. VII, str. 513) broji među hrvatskim županijama po tim županima župu „*zastobrsko*“, a Kukuljević (Cod. dipl. I. 237) u kazalu, kao i Rački, zove ju samo „*Zastobrinje*“. Po sličnosti imena moglo bi se nagađati, da bude obstojala župa *stobrečka* između poljičke i kliške županije, te spljetske okolice. Toj maloj županiji mogla su pripadati sela Stobreč, Kamensko, Mravince i Kučine. Tad bi po Zlatoviću opisane gradove: *Kuk* i *Kamen* trebalo brojiti u toj županiji.

na obranu puta iz Zagorja Klisu, kao što je druga slična obla kula na iztok Klisa na briegu na prolazu iz Poljice i Cetine.

6. *Lučac-Sučurac*. Kaštel Lučac, kasnije Sučurac rad župne crkve Sv. Jurja *in Putalio*, jedno je od najstarijih mjesta, koje su Hrvati naselili uz morsku obalu solinsku. Povrh polja ban *Dux* Moislav sagradi crkvu Sv. Jurja, koju vladar *Dux* (vojvoda) Mučimir dosudi odlukom iz Biača g. 892. spljetskom prabiskupu, a do tada bijaše ninskoga hrvatskoga biskupa. (Farlat. IV, 209.) Kašnje je nješto u jug razprostranjeno i bedemom opasano.

7. *Ostrog*. Iznad kaštela Kambelovca povrh polja bijahu Hrvati načini gradac Ostrog, ali Latini boječ se, da će im prisvojiti polje, velikom silom iz Spljeta navališe, osvojiše i sviet u sužnje odvedoše. Toma Arcid. nekom radošću povieda, kako su ti sužnji gladom i svakom nevoljom pomoreni!

8. *Klobuk*. Iznad Kaštela Novoga posred polja bijaše Opatija Sv. Petra u Klobuku sagradjena od hrvatskih vladara na način tvrđave, u kojoj oni pribivaše i dieliše povelje. Danas puk nazivlje ostanke ogromnih zidina *Miri*. Spominje ga Const. Porf. medju gradovim: Claboca. (Rački Mon. VII, 400) i kralj Zvonimir god. 1078. (Rački. Mon. VII, 114.)

9. *Oprok*. Od sela Labina k jugu, izmedju prgometskih i labinskih brda, u trogirskoj občini, bijaše *Castrum Oproc*, što ga spominje Farlati (III, 335.) Mali zaselak Opor, kaže samo mjesto gdje bijaše.

10. *Biač*. Izmedju Trogira i Kaštelâ, na ruševinam rimskoga *Siclis*, hrvatski kralji sagradiše kraljsko selo *villa regalis* i nazvaše Biač. U njem su kralji stanovali i povelje dielili. Ondje ih spljetski prabiskup pohadjao i krstio izostale Hrvate. Danas od toga kraljskoga sela nikakve uspomene ne ostaje, do obnovljene crkve Sv. Marte, gdje je *Dux* Trpimir god. 892. napisao darovnicu: „*ante fores ecclesiae sancte Martae martyris, Actum est Biaci*. (Cod. Dipl. I, 73.) Na jugo-istočnom kraju brda Sv. Nofra vide se velike gromile kamenjâ, možda ruševine tvrdoga gradca nad Biačem, a od podnožja brda k moru sterao se varoš *Villa*.

